

"שבת הארץ" כביטוי לרצון ה' בבריאה

בספר דברי הימים מתואר עונשם של ישראל בסוף ימי בית ראשון: "ויגל השארית מן החרב אל בבל" (דבה"ב, ל"ו, כ). אף תכלית העונש מצוינת שם והיא: "למלאות דבר ה' בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה, כל ימי הַשְּׁמָה שבתה למלאות שבעים שנה" (שם, פסוק כא). מפסוקים אלו עולה השאלה - מהו הקשר המיוחד בין אי שמירת "שבת הארץ" לבין עונש הגלות שנגזר על העם בעקבות מעשה זה? במבט ראשון נראה, כי הקשר בין הגלות לאי שמירת השמיטה הינו חיצוני ומספרי בלבד, ונובע מהצורך בהשבתת הארץ כמניין שנות השמיטה שלא נשמרו¹. אולם מבט נוסף על נושא "שבת הארץ" והשמיטה בתורה יחשוף בפנינו קשר פנימי ועמוק יותר בין "שבת הארץ" לבין הגלות.

שמיטת קרקעות בתורה

נושא "שבת הארץ" - כחלק ממצוות השמיטה (שמיטת קרקעות) - נזכר בכמה מקומות בתורה. מצוות השמיטה בשנה השביעית נזכרת בתורה לראשונה בפרשת משפטים (שמות, כ"ג). מצוות השמיטה באות שם בתוך מכלול מצוות, שהמאחד אותן הוא הדגשת הצד החברתי-הסוציאלי של המצוות. כל המצוות הנזכרות לפני מצוות השמיטה (פס' א-ט) עוסקות בדינים ובהקשרים שונים של צדק חברתי כולל כלפי כל השכבות בחברה; מהצד הלאומי (גר - פסוק ט), מהצד הכלכלי (דל - ג, ואביון - ו), מהצד הרוחני (רשע - א, ז, וצדיקים - ח) ומהצד האישי שבין אדם לחברו (אויבך - ד, ושונאך - ה). גם מצוות השבת הנזכרת בפסוק שלאחר מצוות השמיטה (יב) נזכרת בהקשר הסוציאלי של "למען ינוח שורך וחמרך ויִנְפֶשׂ בן אמתך והגֵר" (וזהו אותו שור הנזכר בפס' ד, אותו חמור הנזכר בפס' ה ואותו גר הנזכר בפס' ט). מטרת מצוות השמיטה נזכרת בפסוק יא, והיא: "ואכלו אבליני עִמְךָ, ויתרם תאכל חית השדה". כלומר, הזדמנות שווה לכל בני האדם ובעלי החיים ליהנות מפירות האדמה. המצווה בפסוקים אלו מוגדרת על-ידי ציווי המופנה אל **האדם**, הן בפסוק י

¹ עיין ברש"י לויקרא, כ"ו, לה, המבאר את חשבון מניין שבעים השמיטות שלא נשמרו.

"ושש שנים תזרע את ארצך, ואספת את תבואתה", והן בפסוק יא "והשביעת תשמטנה ונטשתה" - אתה האדם תשמוט ותנטוש את השדה.

אף-על-פי שבשנה השביעית האדם מצווה שלא לעבוד את האדמה, בספר שמות מגדירה התורה את המצווה כפעולה חיובית המוטלת על האדם. וכן בהמשכו של פסוק יא: "כן תעשה לכרמך לזיתך"².

בתחילת פרשת בהר (ויקרא, כ"ה) מופיעות מצוות השמיטה במשמעות שונה לחלוטין מזו שראינו בספר שמות. בהקדמת התורה למצוות השמיטה כותבת התורה: "כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם" (כ"ה, ב), כלומר הארץ האלוהית, בניגוד לנאמר בספר שמות: "ושש שנים תזרע את ארצך" (כ"ג, י), ארצו של האדם. בספר ויקרא מודגש כי הארץ כולה של ה', והוא שנתנה לישראל, ברצונו ובחסדו. עוד לפני שהתורה מגדירה מהי מצוות השמיטה, ואף לפני שהיא מגדירה מהו הזמן שבו מתחייבים במצווה זו (לאחר שש שנות עבודה), קובעת התורה ואומרת: "ושבתה הארץ שבת לה" (ויקרא, כ"ה, ב) - כלומר, אני ה' נותן לכם את הארץ, ולכן הארץ צריכה לשבות לשם ה'. רק לאחר הגדרת מטרת המצווה מתחילה התורה לפרט מהי "שבת הארץ", מתי היא חלה, וכיצד יש לקיים מצווה זו הלכה למעשה.

ממבנה הפרשה נראה שפסוק ב הוא הכלל הקובע את מטרת המצווה: "ושבתה הארץ שבת לה" ופסוקים ג-ז מפרטים את דרך קיום המצווה. פס' ג בויקרא מקביל כמעט לחלוטין לפסוק הפותח את מצוות השמיטה בספר שמות: "ושש שנים תזרע את ארצך, ואספת את תבואתה" (שמות, כ"ג, י) לעומת "שש שנים תזרע שדך... ואספת את תבואתה" (ויקרא, כ"ה, ג). את ההבדלים בין שתי הפרשות נמצא בפסוקים הבאים: בעוד שבספר שמות מדגישה התורה את חלקו של האדם במצווה ואת הציווי החל על האדם (ציווי המופיע בצורה חיובית של עשייה גם כלפי פעולות שעל האדם להימנע מעשייתן), הרי שבספר ויקרא מדגישה התורה את חלקה של הארץ במצווה, ופעם אחר פעם מדגישה התורה "שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה" (ד), "שנת שבתון יהיה לארץ" (ה), "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ו).

חלקה של הארץ במצווה מודגש בתורה גם במבנה התחבירי של מצוות "שבת הארץ": בניגוד לרוב המצוות בתורה שבהן הנושא והנשוא (האדם שאליו מופנה

² בצד ההלכתי קיים דיון ארוך בפוסקים ובמפרשים לגבי הגדרת "תשמטנה" שבפסוק, ובשאלה האם מצוה זו תלויה באדם, ומה דין שדה שבעליו לא הפקירהו. האם שביעית היא אפקעתא דמלכא - הפקרת ה' - וממילא פירות שביעית הם הפקר, או שהפקר הפירות תלוי במעשה ההפקרה של הבעלים. ועיין במנחת חינוך, מצווה פד, וכן במאמרו של הרב זאב ויטמן, 'השמיטה והשביטה', המעיין כ (תשרי תש"מ), הן בשיטות השונות במשמעות מצוות השביטה המוטלת על הארץ.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הציווי ופועל הציווי) קודמים למושא, בכל מצוות "שבת הארץ" בויקרא הוקדם המושא שבמשפט, הקשור לארץ, לנושא ולפועל: "שדך לא תזרע, וכרמך לא תזמר. את ספיח קצירך לא תקצור, ואת ענבי נזירך לא תבצר" (ד-ה).

הקדמת המושא, הבאה להדגישו ולהבליטו, בולטת במיוחד בהשוואה לפסוק הקודם המתאר את עבודת האדמה במשך שש השנים, ובו הפועל קודם למושא: "שש שנים תזרע שדך, ושש שנים תזמר כרמך, ואספת את תבואתה".

הבדל נוסף בין שתי פרשיות השמיטה הנזכרות נוגע לתיאור הנהנים מפירות השנה השביעית. בספר שמות יש הדגשה שהבעלים אינם רשאים ליהנות מפירות השנה השביעית, אלא "והשביעת תשמטנה ונטשתה, ואכלו אביני עמך ויתרם תאכל חית השדה" (כ"ג, יא) - כלומר, האביונים והחיה הם שייחנו מן הפירות, ולא אתה.³ לעומת זאת בספר ויקרא אומרת התורה: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך" (כ"ה, ו-ז). לא זו בלבד שבעל השדה הוא הראשון באוכלים; גם האנשים הנוספים הראויים ליהנות מן הפירות מוגדרים כאן כבעלי זיקה לבעל השדה "...ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך...". בספר שמות, הנהנים מפירות הארץ הם האביונים שאין להם כל זיקה וקשר עם בעל השדה, וכן "חית השדה" שאינה קשורה לבעלים ואין הבעלים מרוויחים מאומה מאכילתה. ואילו בספר ויקרא פירות הארץ מיועדים לשימוש בני האדם שאחריות מזונויותיהם מוטלת על בעל השדה, ואף הבהמה והחיה מוגדרות כ"בהמתך" ו"חיה אשר בארצך", שמזונויותיהן באחריות בעל השדה.⁴

ברור, שבשתי הפרשיות האלה התורה באה להדגיש שתי צורות התייחסות שונות למצוות השמיטה.

בתחילת פרשת בהר מקדימה התורה למצוות השמיטה את הפסוק "וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר" (ויקרא, כ"ה, א). ידועה דרשת חז"ל בתורת כוהנים שם (אות א): "מה עניין שמיטה אצל הר סיני? והלוא כל המצוות נאמרו מסיני? אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה⁵ מסיני, אף כל המצוות כולן נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני". ביאור הדברים קשור לענייננו: מצוות שמיטת קרקעות מוזכרת במפורש בשני מקומות שונים בתורה. בפרשת משפטים שנאמרה

³ במכילתא לפסוק זה (פרשה כ', מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 329): "תשמטנה - בעבודתה. ונטשתה - באכילתה".

⁴ ביישוב סתירה זו מן הבחינה ההלכתית עסקו רבים, החל במכילתא (שם) ועד רד"צ הופמן בפירושו לספר ויקרא.

⁵ ברש"י שברמב"ן גורסים "ופרטותיה". ועיין במהדורת ח"ד שעוועל לפירושי רש"י על התורה (ירושלים, תשמ"ב), בהערות 2 ו-3.

בהר סיני (רש"י לשמות, כ"א, א) כותבת התורה את דיני השמיטה בצורה כוללת ובקיצור רב, ואחר-כך, בספר ויקרא, התורה מרחיבה ומפרטת את דיני השמיטה. מכאן לומדים חז"ל בניין אב (השלכה ולימוד מן הפרט, המשמש כדוגמה, לכלל): ממצוות השמיטה שבה נאמר במפורש שגם כללותיה (בפרשת משפטים) וגם פרטותיה (בפרשת בהר) נאמרו מסיני, נסיק אף לגבי שאר המצוות. כמו שידוע לנו שעיקריהן נאמרו בסיני (בעשרת הדיברות או בפרשת משפטים), גם פרטי המצוות, שלא נאמר בהם במפורש שנאמרו בסיני, אכן ניתנו ונאמרו בהר סיני. מדרש זה מדגיש בפנינו את הצד המשותף שבשני מקורות אלו, אבל ברור שבשתי הפרשיות השונות התורה מדגישה שתי צורות התייחסות שונות הקשורות למצוות השמיטה האחת, שכולה נאמרה בהר סיני.

"ספר הברית"

קשר נוסף ורחב יותר בין המצוות שבפרשת משפטים שנאמרו בהר סיני, לבין הנושאים הנזכרים בפרקים כ"ה-כ"ו שבספר ויקרא, שאף הם נאמרו בסיני, נזכר במכילתא. בסוף פרשת משפטים מספרת התורה על הברית שנכרתה למרגלות הר סיני בין הקב"ה לעם ישראל. אמנם המפרשים נחלקו האם ברית זו נכרתה לפני מתן תורה (רש"י) או רק לאחר מתן תורה (רמב"ן), אבל ברור לחלוטין שברית זו נכרתה למרגלות הר סיני כמו שכתוב: "ויבן מזבח תחת ההר" (שמות, כ"ד, ד). בהמשך נאמר: "ויקח [משה] ספר הברית ויקרא באזני העם, ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (ז). מן הפרשה עצמה לא ברור מהו אותו 'ספר הברית' שממנו קרא משה לפני העם, ספר שתוכנו מבטא את כריתת הברית, ושישראל קיבלו אותו על עצמם ללא סייג באמירת "נעשה ונשמע". במכילתא מובאות כמה דעות לגבי תוכנו של 'ספר הברית':

"רבי ישמעאל אומר; בתחילת העניין מה הוא אומר? 'וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר, כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם ושבתה הארץ שבת לה'... שש שנים תזרע שדך וגו' " (ויקרא, כ"ה, א-ג). מה אמור בעניין שמיטין ויובלות ברכות וקללות. בסוף העניין מה הוא אומר? "אלה החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה" (ויקרא, כ"ו, מ). ומה תלמוד לומר "ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם" - כל מה שאמור בעניין?⁶

כלומר, 'ספר הברית' כלל את פרקים כ"ה-כ"ו שבספר ויקרא, הכוללים את דיני השמיטה ויובל ואת פרשת הברכות והקללות. מדרש זה מפנה את תשומת לבנו

⁶ מכילתא לפרשת ראה, מכתב-יד. מובא ב"תורה שלמה" לשמות, כ"ד, אות נא, וכן במכילתא יתרו מסכתא דבחדש, פרשה ג, אות נ.

לקשר נוסף הקיים בין פרשת משפטים שנאמרה בהר סיני לפרשיות שבסוף ספר ויקרא. רבי ישמעאל מבין שכפי שחווה הנחתם בין אנשים כולל פרטים מחייבים לקיום החווה וכן תנאי ענישה במקרה של הפרה, גם ברית בין הקב"ה ועם ישראל חייבת לכלול התחייבויות (מצוות), הזכרת שכר לשומרי הברית, וציון העונש לעוברים על תנאי הברית. כיוון שתוכן ספר הברית אינו מוזכר בשמות, כ"ד, ולעומת זאת תוכן מתאים לברית זו כתוב בסוף ספר ויקרא ונאמר שם במפורש שפרקים אלו נאמרו בסיני, סובר רבי ישמעאל ש'ספר הברית' הנזכר בשמות כלל את פרקים כ"ה-כ"ו שבספר ויקרא.⁷

מדרש זה מפנה את תשומת לבנו לא רק לקשר בין פרק כ"ד בספר שמות לבין פרקים כ"ה-כ"ו בספר ויקרא, אלא גם לקשרים הפנימיים בין שני הפרקים האחרונים. פתיחתם של הפרקים וסיומם יוצרים מסגרת של יחידה אחת: "וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר, דבר אל בני ישראל..." (כ"ה, א); "אלה החקים... אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה" (כ"ו, מו).

זיהויו של רבי ישמעאל מוכח על ידי שתי עובדות נוספות: א. פרשת התוכחה שבספר דברים (כ"ח) מסתיימת בפסוק "אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרת את בני ישראל בארץ מואב, מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב" (דברים, כ"ח, סט). מפסוק זה נראה ש"דברי הברית" שנכרתה בערבות מואב הם הברכות והקללות שבאותו הפרק, ואם כן אף הברית השנייה הנזכרת בפסוק זה - הברית שנכרתה בחורב - כוללת בתוכה ברכות וקללות. מכיון שאיננו מוצאים ברכות וקללות בסיפור הברית בשמות, כ"ד, סובר רבי ישמעאל שתוכנו של ספר הברית הוא פרשת הברכות והקללות המקבילה לדברים, כ"ח, דהיינו הברכות והקללות שבסוף ויקרא. ב. המילה **ברית** מופיעה שמונה פעמים בפרשת הברכות והקללות שבויקרא (כ"ו, ט, טו, כה, מב [שלוש פעמים בפסוק], מד, מה). מילה מנחה זו מדגישה את הזיקה בין הברית לבין ברכות וקללות, והדבר מתאים בתוכנו ל"ספר הברית" שעליו מסופר בשמות, כ"ד.

⁷ מעניין לציין שהביטוי "ספר הברית" מוזכר בתנ"ך בהקשר נוסף אחד בלבד: ספר התורה שנמצא בבית ה' בימי יאשיהו מלך יהודה נקרא 'ספר הברית' (מלכ"ב, כ"ב, כא; דבה"ב, ל"ד, ל). קריאת הפסוקים שם מלמדת בבירור, שבספר זה נמצאו **קללות**, והן שגרמו ליאשיהו לתקן את המצב הרוחני בעם במטרה למנוע את בוא הפרוענות, ככתוב: "...את כל האלות הכתובות על הספר אשר קראו לפני מלך יהודה" (דבה"ב, ל"ד, כד). וידועים דברי חז"ל שמצאו את ספר התורה פתוח בפרשת הקללות שבספר דברים (תוספתא למסכת סוטה פרק י"ג, מהד' ליברמן, שורה 15 ואילך).

הברכות הנכפלות בספר ויקרא

הקטע הדין בקללות והמיוחס ל"ספר הברית" נזכר בהרחבה בפרשת בחוקותי (ויקרא, כ"ו, יד-לט, מג). אולם גם בפרשת בהר, לאחר מצוות היובל, כותבת התורה ברכות **הזהות לחלוטין** לברכות הנזכרות בפרשת בחוקותי. לאחר הציווי על היובל, ובעקבות מצוות החזרת האדמות לבעליהן "תִּשְׁבוּ אִישׁ אֶל אֲחֻזְתּוֹ" (ויקרא, כ"ה, יג), עוסקת התורה במכירת קרקעות. כיוון שהמכירה איננה לצמיתות אלא לזמן קצוב בלבד (עד שנת היובל), מחיר הקרקע תלוי ומותנה במספר השנים הנותרות עד שנת היובל "כי מספר תבואת הוא מכר לך" (פסוק טז). לאחר סיכום התורה "ועשיתם את חקתי ואת משפטי תשמרו ועשיתם אתם" (פסוק יח) כותבת התורה הבטחות וברכות הקשורות לכל הפרשה הקודמת. בעקבות שמירת כל המצוות הנזכרות בויקרא, כ"ה, א-יז, מבטיחה לנו התורה "וישבתם על הארץ לבטח" (פסוק יח). הברכות הנזכרות בפרק כ"ה (פסוקים יח-כב) חוזרות על עצמן פעם נוספת בפרק כ"ו (פסוקים ג-י בפרשת בחוקותי) תוך שימוש באותן המילים ובאותם מונחים:

ויקרא, כ"ו	ויקרא, כ"ה
ועשיתם את חקתי	אם בחקתי תלכו
ואת משפטי תשמרו ועשיתם אתם	ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אתם (ג)
וישבתם על הארץ לבטח (יח)	וישבתם לבטח בארצכם (ה)
וישבתם לבטח עליה (יט)	
ונתנה הארץ פריה	ונתנה הארץ יבולה (ד)
ואכלתם לשבע	ואכלתם לחמכם לשבע (ה)
וצויתני את ברכתי לכם (כא)	ופניתי אליכם והפריתי... והרביתני אתכם (ט)
ואכלתם מן התבואה ישן (כב)	ואכלתם ישן נושן (י)

הפסוקים בפרק כ"ו מרחיבים את בסיס הברכות שכבר נאמרו בפרק כ"ה, אבל ברור שהשימוש באותן הברכות ובאותן המילים מפנה את תשומת לבנו לקשר הקיים בין שני הפרקים. זאת גם הסיבה שפסוקי הברכה בפרק כ"ה כתובים רק לאחר מצוות היובל ולאחר שיטת החישוב של דמי מכירת שדה: שני אלה, בשילוב עם מצוות "שבת הארץ", מגדירים את בסיס הקשר שבין האדם והארץ ומבטאים את העיקרון של "כי לי הארץ" (כ"ה, כג). רק בשעה שישראל מבינים שארץ ישראל מבטאת ומביאה לידי מימוש את העובדה כי לה' הארץ, הם יכולים להגיע למצב של "ואתם תהיו לי לעם" (כ"ו, יב), ולזכות לברכת ה' בארץ. לכן, אף-על-פי שהברכות בפרק כ"ה מתייחסות בתוכנן רק למצוות השמיטה: "וכי תאמרו מה

נאכל בשנה **השביעת**... וצויתי את ברכתי לכם בשנה **הששית**" (כ-כא), מכל מקום הברכות כתובות רק לאחר כתיבת כל הדינים המבטאים את הקשר המיוחד שבין הקב"ה, הארץ והעם היושב עליה.

ברכות וקללות בהקשר ל"ארץ"

עיון נוסף בפרשת הברכות והקללות שבפרשת בחוקותי (ויקרא, כ"ו) חושף בפנינו את ההדגשה הרבה של **הארץ** (ולא האדם) בברכות וקללות אלו; "ונתנה **הארץ** יכולה, ועץ **השדה** יתן פריו... וישבתם לבטח **בארצכם**. ונתתי שלום **בארץ**... והשפתי חיה רעה מן **הארץ**, וחרב לא תעבד **בארצכם**" (ויקרא כ"ו, ג-ו; בארבעה פסוקים אלו מוזכרת המילה **ארץ** חמש פעמים, ופעם נוספת המילה **שדה**). גם בברכות המקבילות בפרק כ"ה נזכרת הארץ פעמים רבות: "וישבתם על **הארץ** לבטח. ונתנה **הארץ** פריה... **והארץ** לא תמכר לצמתת כי לי **הארץ**... ובכל **ארץ** אחזתכם גאלה תתנו **לארץ**" (יח-כד). הדגשת הארץ קיימת גם בפרשת הקללות שבהמשכו של פרק כ"ו: "ולא תתן **ארצכם** את יכולה, ועץ **הארץ** לא יתן פריו" (כ). קללת הארץ בולטת במיוחד בהמשך הפסוקים: "והשפתי אני את **הארץ**... והיתה **ארצכם** שממה... אז תרצה **הארץ** את שבתתיה... אז תשבת **הארץ**" (לב-לד). בהמשך הפרק, בפסוקים המביעים את התיקון, תחילת הגאולה וחיידוש הקשר בין הקב"ה והעם, כותבת התורה "וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר **והארץ** אזכר" (מב). ברית אבות נזכרת בכמה מקומות בתנ"ך, אבל המייחד את חיידוש הברית בפרק כ"ו הוא הזכרת הארץ. ראיית חיידוש הברית על רקע כל האמור בהקשר לארץ מסבירה עובדה זו.

השוואת הברכות והקללות בספרי ויקרא ודברים

הדגשת הארץ בויקרא כ"ה-כ"ו בולטת עוד יותר אם נשווה את פרשיות הברכות והקללות שבספר ויקרא לפרשת הברכות והקללות שבפרשת כי תבוא (דברים, כ"ח). בספר דברים עיקר הדגש בברכות ובקללות הוא על האדם: "ובאו **עליך** כל הברכות האלה... ברוך **אתה** בעיר וברוך **אתה** בשדה. ברוך פרי בטנך ופרי אדמתך ופרי בהמתך... ברוך **אתה** בבאך וברוך **אתה** בצאתך. יצו ה' **אתך** את הברכה... ובכל משלח **ידך**. והותרך ה' לטובה... ולברך את כל מעשה **ידך**. ונתנך ה' לראש...". (ב-ג). הברכה בהקשר לארץ בדברים כ"ח היא "וברכך בארץ" (ח) - ה' יברך אותך, את האדם, בארץ. זאת בניגוד לספר ויקרא שבו מתוארת הברכה בהקשר לארץ, כלומר שהארץ עצמה תתברך. גם בקללות שבדברים בולטת הדגשת קללת האדם: "ובאו **עליך** כל הקללות האלה והשיגוך, ארור **אתה** בעיר וארור **אתה** בשדה... ארור **אתה** בבאך וארור **אתה** בצאתך. ישלח ה' **בך** את המארה... עד

השְׁמֵדָךְ ועד אֲבֵדְךָ... (טו-כ). גם בקללות בולט ההבדל בין התוכחות שבספרים השונים. בספר ויקרא כותבת התורה "ולא תתן ארצכם את יבולה, ועץ הארץ לא יתן פריו" (כ"ו, כ). קללת הארץ בספר ויקרא תהיה בעלת עצמה חזקה כל כך, שהשפעתה תתקיים גם על עמים אחרים שירצו להתגורר בארץ, וגם עבורם לא תניב הארץ את פירותיה: "והשְׁמֵתִי אֹנִי אֶת הָאָרֶץ, וּשְׁמַמּוּ עֲלֶיהָ אֵיבִיכֶם הַיֹּשְׁבִים בָּהּ" (כ"ו, לב). לעומת זאת, בספר דברים התורה מדגישה כי הארץ תתן את פרייה, ואף-על-פי-כן אתה, האדם, לא תיהנה מפירות הארץ: "זרע רב תוציא השדה, ומעט תאסוף [אתה, האדם!], כי יחסלנו הארבה. כרמים תִּטַּע ועבדת, ויין לא תשתה... כי תאכלנו התולעת. זיתים יהיו לך בכל גבולך, ושמן (אתה האדם) לא תסוך כי ישל זיתך" (דברים, כ"ח, לח-מ). תופעות אלו יכולות לנבוע ממכות טבע שונות שאינן קשורות ישירות לאדמה, או כתוצאה מגזלת פרי האדמה בידי אויבים: "פרי אדמתך וכל יגיעך יאכל עם אשר לא ידעת, והיית רק עשוק ורצוף כל הימים" (לג). וכן בהמשך הפרק "ואכל [הגוי] פרי בהמתך ופרי אדמתך... אשר לא ישאיר לך דגן תירוש ויצהר... עד האבידו אֶתְךָ" (נא).

עיקרה של הפורענות - כיבוש הארץ בידי עם זר ושְׁעִבּוּד עם ישראל בארצו: "והצר לך בכל שעריך... והצר לך בכל שעריך בכל ארצך" (פסוק נב). "אשר יציק לך איבך בשעריך" (פסוק נז). לעומת זאת, הדגש בספר ויקרא הוא על עונש וקללה לארץ עצמה, שכתוצאה ממנו סובל האדם. קללת הארץ לא תאפשר אפילו לאויבי עם ישראל להמשיך להתקיים בארץ.

ברכות הארץ וקללותיה ומצוות הארץ

העובדה שהברכות והקללות בספר ויקרא מופנות כלפי הארץ, והקשר שראינו בין הברכות שבפרק כ"ו (כשכר לקיום מצוות כללי) והברכות שבפרק כ"ה (המתייחסות לשמיטה), מחזירים אותנו למצוות שמיטת קרקעות בספר ויקרא, שבה מודגש כי המצווה מופנית כלפי הארץ: "ושבתה הארץ שבת לה" (כ"ה, ב), כשהנימוק לכך הוא "כי לי הארץ" (כג). ראינו, כי עיון בפרקים אלו מלמדנו כי קיים קשר פנימי בין המצוות המופיעות בפרק כ"ה ובין ציון השכר והעונש (הברכות והקללות) שבפרק כ"ו. הזכרנו לעיל, כי הברכות שבפרשת בחוקותי (ויקרא, כ"ו) נזכרות גם בפרשת בהר (ויקרא, כ"ה), וברכות הארץ יבואו בעקבות שמירת מצוות "שבת הארץ" והיובל. בפרק כ"ה כתובות רק ברכות הארץ, אבל הקללות העוללות לבוא בעקבות אי שמירת מצוות "שבת הארץ" מופיעות רק בפרק כ"ו. קללת הארץ מתומצתת בפסוק "והשְׁמֵתִי אֹנִי אֶת הָאָרֶץ, וּשְׁמַמּוּ עֲלֶיהָ [אפילו] אֵיבִיכֶם הַיֹּשְׁבִים בָּהּ" (לב). תיאור זה נכתב עוד בטרם נזכר עונש הגלות. שממת הארץ שאינה נותנת את יבולה ופירותיה (כ) היא שלב ראשון הגורר

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בעקבותיו שלב נוסף: "ואתכם אזרה בגוים... והיתה ארצכם שממה..". (לג). בהמשך מסבירה התורה, שהמטרה בקללת הארץ היא "אז תרצה הארץ את שבתתיה כל ימי הַשְּׁמָה... אז תשַׁבֵּת הארץ והרַצַּת את שבתתיה" (כ"ו, לד). קללת הארץ - הגורמת לכך שהארץ לא תתן את פירותיה - באה כדי לתקן מצב שהתקיים שנים ארוכות, שבהן ניצל עם ישראל את פירות הארץ בזמנים שבהם צריכה הייתה להתקיים "שבת הארץ". כאשר הפועל (עם ישראל) אינו משבית את הארץ לפי ציוויו של בעל הבית (הקב"ה) ולפי הנחיותיו - לא נותר לבעל הבית אלא להשבית את הארץ: "כל ימי השמה תשַׁבֵּת, את אשר לא שבתה בשבתתיכם בשבתכם עליה" (לה).

בהמשך פרק כ"ו, לאחר שהוזכר תחילתו של תהליך חידוש הקשר והברית בין הקב"ה והעם, חוזרת התורה וכותבת שלאחר ש"והארץ תַעֲזֹב מהם ותַרְכֶךָ את שבתתיה בְּהִשְׁמָה מהם" (מג) - יחל תהליך חידוש הברית וזכירתה. עונש הגלות לא היה מופנה כלפי העם אלא כלפי הארץ, שהרי גם "בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם" (מד), ולפיכך לאחר שהארץ שבתה והייתה שוממה יכול העם לחזור לארצו. גם בסיבת הקללות ישנו הבדל בולט בין ספר ויקרא לספר דברים: בראשון סיבת הקללה מופנית כלפי הארץ שלא שבתה, ואילו בשני כותבת התורה שהעונשים והקללות נגרמו בעקבות מעשי האדם: "תחת אשר לא עבדת [אתה, האדם] את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב" (דברים, כ"ח, מז).

מתוך כל הדברים שהזכרנו ניתן להבין, ששיטת רבי ישמעאל שפרקים כ"ה-כ"ו בספר ויקרא מהווים יחידה אחת שנושאה "שמיטין ויובלות ברכות וקללות" - אינה מתבססת על סממן חיצוני של מילות פתיחה וסיכום שוות בלבד, אלא נובעת מן התוכן המשותף לשני פרקים אלו, ומן הקשר הפנימי הקיים בין מצוות שמיטין ויובלות לבין פרשות הברכות והקללות שבספר ויקרא. ראייה זו, המבחינה ברציפותם של שני הפרקים האלה כמסגרת בעלת נושא מרכזי אחד, מוכחת על ידי עובדה נוספת. במהלך שני פרקים אלו, הכוללים 101 פסוקים, לא מופיעה אף פעם אחת הפסקה המצוינת במילים: "וידבר ה' אל משה לאמר", בעוד שכל נושא חדש בספר ויקרא פותח במילים: "וידבר ה' אל...", או "ויאמר ה' אל...". זהו רצף הפסוקים הארוך ביותר בספר ויקרא שנאמר בדיבור אחד. צורת הכתיבה החיצונית מעידה אף היא על ההמשכיות והקשר הפנימי שבין הנושאים⁸.

קשר האדם והארץ כביטוי לרצון ה' בבריאה

⁸ עיין ב'דעת מקרא' לויקרא (מפורש ע"י מנחם בולה, ירושלים, תשנ"ב), חלק שני, עמ' רמב-רמג, המביא הוכחות נוספות לעניין זה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

להעמקת הבנת המשמעות של שכר או עונש הניתנים לארץ בעקבות מעשיו של האדם, חייבים להוסיף נדבך נוסף. בתחילת הבריאה ברא הקב"ה את העולם תוך קיום קשר ישיר בין מעשיו הרוחניים הבחיריים של האדם לבין תוצרתה של האדמה. בתחילת ספר בראשית כותבת התורה "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח, כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה" (ב', ה). ומכאן, שצמיחת שיח השדה ועשב השדה וגידולם קשורים ותלויים במציאותו של האדם. לפני חטא אדם הראשון יכול היה האדם ליהנות מפירות האדמה ללא כל צורך בטרחה פיזית. לאחר שאדם הראשון חטא ואכל מפרי עץ הדעת, אומר הקב"ה לאדם כי **האדמה** תתקלל בעקבות מעשי האדם: "ארורה **האדמה** בעבורך, בעצבון תאכלנה כל ימי חיך. וקוץ ודרדר תצמיח לך, ואכלת את **עשב השדה**. בַּזַּעַת אַפְּךָ תֹאכַל לֶחֶם..." (בראשית, ג', יז-יט). בפרק ב' נזכר כי "עשב השדה" צומח כתוצאה מעצם מציאות האדם, ואילו עתה נאמר לאדם כי בעקבות חטאו הוא ייאלץ לטרוח בעבודה פיזית קשה כדי להוציא לחם מן הארץ. גם לאחר מאמץ זה היבול אינו מובטח, שהרי האדמה תצמיח גם קוץ ודרדר, ורק לאחר מכן יזכה האדם לאכול את "עשב השדה" הזה.

רק לאחר שנענשו האדם, הנחש והאישה, לאחר קריאת האישה בשם חוה (ג'), כ) ולאחר עשיית כותנות עור לאדם ולאשתו (ג', כא), מגורש אדם הראשון מגן עדן: "וישלח ה' אלהים מגן עדן **לעבד את האדמה** אשר לקח משם. ויגרש את האדם..." (ג', כג-כד). מתוך הקשר הפסוקים נראה כי גירוש האדם מגן עדן איננו עונש על חטאו אלא **תוצאה** הנובעת ממעשי האדם. לאדם הראשון ניתנה בחירה, ובצדה האפשרות לזכות בפירות האדמה וליהנות מהם על-ידי פעולת בחירה ועבודה רוחנית של שמירת ציווי ה'. כך דורש המדרש על הפסוק "וינחה בגן עדן לעבדה ולשמרה" (בי, טו): "לעבדה - אלו מצוות עשה; ולשמרה - אלו מצוות לא תעשה". כאשר האדם לא עמד בתנאים אלו ועבר על ציווי ה', ירד האדם למציאות פחותה, שבה זוכה האדם לאכול מפירות הארץ רק לאחר טרחה פיזית קשה בעבודת אדמה.

גם לאחר חטאו של קין בהריגת הבל אחיו אנו מוצאים קשר בין קללת האדם והאדמה. הקב"ה אומר לקין "ועתה ארור אתה מן האדמה... כי תעבד את האדמה לא תסיף תת פֹּחַה לְךָ" (ד', יא-יב). כתוצאה מכך נאמר לקין "נע ונד תהיה בארץ" (שם). גם אצל אדם הראשון וגם אצל קין אנו מוצאים כי חטאי האדם גורמים לגירוש ולגלות מן הארץ.

בהמשך ספר בראשית כותבת התורה בתיאור חטאי דור המבול "ותַשַּׁחַת **הארץ** לפני האלהים, ותמלא **הארץ** חמס. וירא אלהים את **הארץ** והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על **הארץ**. ויאמר אלהים לנח קח כל בשר בא לפני, כי

מלאה **הארץ** חמס מפניהם והנני משחיתם את **הארץ**" (וי, יא-ג). המילה ארץ כתובה שש פעמים בפסוקים האלה, והמשפט המבטא את עונש דור המבול מובע במילים "והנני משחיתם את **הארץ**" - לא השחתת בני האדם שחטאו בלבד אלא אפילו השחתת הארץ, וכדברי המדרש "אפילו שלושה טפחים שהמחרשה שולטת בארץ נימחו" (בראשית רבה, ל"א, ז). כל דבר המבטא קשר בין האדם לארץ, ואפילו חלקת האדמה שנחרשה בזעת אפיו של האדם, נמחה⁹.

לאחר המבול ובעקבותיו מודיעה התורה על שינוי הנהגת ה' בעולם, ועל שינוי בהתייחסותו של הקב"ה למעשיהם של בני האדם. מעתה ואילך, אומר ה', "לא אֶסֶף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי יצר לב האדם רע מנעריו... עד כל ימי הארץ, זרע וקציר... לא ישבתו" (בראשית, ח', כא-כב). עד לדור המבול, חטאי האדם גרמו לקללת האדמה והבריאה כולה; מעכשיו ואילך יוצר ניתוק בין האדם והאדמה, והאדמה לא תוסיף להתקלל בעקבות חטאי האדם. מציאות זו של ניתוק בין עולם הטבע לבין מעשיו הבחיריים של האדם, מתקיימת לאורך כל הדורות ברחבי העולם כולו כלפי כל העמים, להוציא את הקשר המיוחד שממשיך להתקיים במקום מסוים (ארץ ישראל) כלפי עם מיוחד (עם ישראל).

במקומות רבים מדגישה התורה שבארץ ישראל הגשם ויבולי האדמה תלויים במעשים הרוחניים הבחיריים של עם ישראל. עיקרון זה מודגש במיוחד בפרק י"א בספר דברים, שבו מסבירה התורה את ההבדל שבין ארץ ישראל לבין ארץ מצרים. ארץ ישראל היא ארץ אשר בה "למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' אלהיך דַּבֵּר אֶתָּה, תמיד עיני ה' אלהיך בה מְרִשִׁית השנה ועד אחרית שנה" (פס' יא-יב). ומיד אחר כך "והיה אם שמע תשמעו אל מצוֹתַי... ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך". ובצד הניגודי, השלילי: "פֶּן יפתה לבבכם... וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים... והאדמה לא תתן את יבולה, ואבדתם מהרה מעל **הארץ** הטבה אשר ה' נתן לכם" (פס' יג-יז). גם כאן בולטת ההקבלה התוכנית והלשונית בין הברכות והקללות בפרשת בחוקותי (ויקרא, כ"ו), לבין הברכות והקללות שבדברים, י"א.

⁹ בפרשת המבול המילה ארץ כתובה בסך הכל 44 פעמים, והמילה "אדמה" כתובה תשע פעמים נוספות. מובן שאלו מילים מנחות בפרשה, הבאות להדגיש שהמבול לא היווה עונש לבני האדם שחטאו בלבד, אלא גם הארץ והאדמה שהושפעו ועובדו על ידי האדם - נמחו. מעניין לשים לב כי גם בפרשת המבול יש הבדל בין הגדרות החטא והעונש בפרשת נח, המתייחסות אל הארץ, ובין הגדרותיהם בפסוקים החותמים את פרשת בראשית, המתייחסות אל האדם: "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ... וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ... ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי... מאדם עד בהמה... כי נחמתי כי עשיתם" (בראשית, ו', ה-ז).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

המצב שאמור להתקיים בארץ ישראל כלפי עם ישראל הוא המצב הראשוני הבסיסי שבו נברא העולם, ובו הושם אדם הראשון בגן עדן בתחילת הבריאה. במצב זה קיים קשר ישיר בין התנהגות האדם ביחס לציווי בוראו לבין ברכת הארץ התלויה בירידת הגשם. "ואספת דגנך" מותנה ב"והיה אם שמע תשמעו אל מצותי". בעולם הטבע ברחבי העולם עבודת החקלאות מבטאת קשר ישיר בין פעולותיו הפיזיות של החקלאי המעבד את האדמה לבין הפירות שהאדמה מצמיחה. בארץ ישראל צריך להתקיים קשר בין פעולותיו הבחירות של האדם, שלהן משמעות רוחנית (קיום מצוות ה'), לבין ירידת הגשם וצמיחת יבולי האדמה. ואכן, חז"ל רואים בפרשת הברכות שבתחילת פרשת בחוקותי תיאור מצב אידיאלי של תיקון העולם וחזרתו למצבו הראשוני שלפני חטאי האדם.

וכך נאמר בספרא (לויקרא, כ"ו, ד, אות ה):

"ונתנה הארץ יבולה" - לא כדרך שהיא עושה עכשיו, אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון... "ועץ השדה יתן פריו" - לא כדרך שהיא עושה עכשיו, אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון... מניין שעתיד העץ להיות נאכל? תלמוד לומר: "ועץ פרי" (בראשית, א', יא). אם ללמד שהוא עושה פרי, והלא כבר נאמר "עשה פרי" (שם). אם כן למה נאמר "עץ פרי"? אלא מה פרי נאכל אף העץ נאכל. ומניין שאף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות? תלמוד לומר: "ועץ השדה יתן פריו" (ויקרא, כ"ו, ד).

ידועים דברי חז"ל שהארץ הצטוותה "תדשא הארץ דשא... עץ פרי עשה פרי למינו" (בראשית, א', יא). "שיהיה טעם העץ כטעם הפרי, ואילו הארץ לא עשתה כן אלא: 'ותוצא הארץ... ועץ עשה פרי', ולא הוציאה עץ פרי. לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא ונתקללה" (רש"י בפירושו לפסוק, בעקבות מדרש חז"ל). לפי המדרש, פרשת הברכות בויקרא, כ"ו, באה ללמדנו שבעקבות שמירת המצוות ובעקבות שמירת "שבת הארץ" (כאמור לעיל, הברכות בפרשה זו מקבילות לברכות שבפרק כ"ה שנאמרו בקשר לשמירת "שבת הארץ") - יגיע עם ישראל למצב האידיאלי הראשוני, שבו טעם העץ כטעם הפרי, והברכה הגשמית מושפעת מבחירת האדם בקיום מצוות הבורא.¹⁰

¹⁰ ואולי ניתן להוסיף בדרך הדרש: בויקרא, כ"ה, יט, מציינת התורה בברכותיה "ונתנה הארץ פריה", ובפרשה המקבילה (ויקרא, כ"ו, ד) מברכת התורה "ועץ השדה יתן פריו". בבראשית, א', יא-יב, חטאה של האדמה מבוטא בפסוק על ידי חיסור המילה פרי (הבא בציווי בפס' יא וחסר בתיאור הביצוע בפס' יב). התורה מברכת אפוא בספר ויקרא (כ"ה-כ"ו) כי הארץ ועץ השדה יניבו אותו הפרי שלא יצא מן הכוח אל הפועל מאז בריאת העולם, והברכות יהיו לא רק "כדרך שעשתה [הארץ בפועל] בימי אדם הראשון", אלא כפי שרצה הקב"ה שיתקיים בעולם האידיאלי, "שאף העץ יהי נאכל".

"שבת הארץ" נועדה לא רק לאדם; היא מאפשרת גם לאדמה לתקן את חטאה הקדמון "ושבתה הארץ שבת לה" (המצווה מופנית כלפי הארץ).

בהמשך הברכות בפרשת בחוקותי מוסיפה התורה "והשפתי חיה רעה מן הארץ" (כ"ו, ו). **רמב"ן** בפירושו לפסוק זה מביא את הסברו של רבי שמעון בספרא שה' "משביתן שלא יזיקו". על דעה זו כותב רמב"ן:

"והוא הנכון. כי תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצוות כאשר היה העולם מתחילתו קודם חטאו של אדם, אין חיה ורמש ממית האדם... כי לא היה הטרף בחיות הרעות רק [=אלא] מפני חטאו של אדם... והנה בבריאתו של עולם נאמר בחיות שנתן להם העשב לאכלה דכתיב: "ולכל חית הארץ... את כל ירק עשב לאכלה" (בראשית, א', ל), ואמר הכתוב "ויהי כן" (שם) כי הוא הטבע אשר הושם בהם לעד... ובהיות ארץ ישראל על השלמות תשבות רעת מנהגם ויעמדו על הטבע הראשון אשר הושם בהם בעת יצירתם".

גם רבי שמעון בספרא וגם רמב"ן מבהירים שפרק כ"ו בספר ויקרא מתאר מצב אידיאלי, היכול להתקיים בארץ ישראל והתואם את רצונו המקורי של ה' בבריאת העולם.

"שבת הארץ" בארץ ישראל כמייצגת את עץ הדעת בגן עדן

כפי שראינו, מצוות השמיטה "ושבתה הארץ שבת לה" (ויקרא, כ"ה, ב), מבטאת את הקשר המיוחד שבין הקב"ה וארץ ישראל. אף על פי שהעולם כולו של הקב"ה, "לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה" (תהילים, כ"ד, א), מצוות "שבת הארץ" המבטאת את ציווי ה' בקשר לארץ חלה בארץ ישראל בלבד. והנימוק: "כי לי הארץ" (ויקרא, כ"ה, כג); ארץ ישראל היא ארצו של ה', והקב"ה מצווה את עם ישראל: "שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך" (ויקרא, כ"ה, ג). שנת השמיטה סוגרת את מעגל שבע השנים בארץ ישראל. במשך שש שנים מתקיים "והארץ נתן לבני אדם" (תהילים, קט"ו, טז), ומותר לאדם, ואפילו מצווה עליו, ליהנות מפרי עמלו ואדמתו (השדה נקראת שדך, והכרם נקרא כרמך). ואילו בשנה השביעית - "לה' הארץ ומלואה" (תהילים, כ"ד, א), ואסור לאדם לשלוט באדמת ה' השובתת לשם ה' ולעבדה. התורה מבטיחה שכאשר ישמרו ישראל את ציוויי ה' הקשורים לארץ, יתקיים "וישבתם לבטח בארצכם" (ויקרא, כ"ו, ה). מאידך, התורה מזהירה כי אם חלילה לא ישמרו ישראל את "שבת הארץ" אזי "והיתה ארצכם שממה" (פסי' לג) "ואבדתם בגוים", ובמקום שאתם תאכלו את פירות הארץ - "ואכלה אתכם ארץ אֲבִיכֶם" (כ"ו, לח).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מהלך מקביל ל"שבת הארץ" מתואר בתורה בסיפור שימת אדם הראשון בגן

עדן:

"שבת הארץ" בויקרא

"כי לי הארץ". (כ"ה, כג).

הארץ - היא ארצו של ה'

"כי לי בני ישראל עבדים" (כ"ה, נה).

"ואספת את תבואתה" (כ"ה, ג)

"את ספיח קצירך לא תקצור" (כ"ה, ה).

"והיתה ארצכם שממה" (כ"ו, לג).

תיאור הגלות שבקלות

אדם הראשון בגן עדן

גן עדן הוא גנו של ה': "ויטע ה'... גן

בעדן"...ויצמח ה'... כל עץ נחמד

למראה" (ב', ח-ט).

"וייצר ה'... את האדם"... "ויפח באפיו

נשמת חיים" (ב', ז)

(כל הפעולות מיוחסות לה')

היתר ה' לאדם - "מכל עץ הגן אכל

תאכל" (ב', טז)

איסור האכילה: "ומעץ הדעת טוב ורע

לא תאכל ממנו" (ב', יז).

קללת האדם באמצעות האדמה:

"ארורה האדמה בעבורך...וקוץ ודרדר

תצמיח לך" (ג', יז-יח).

גירוש האדם מגן עדן (ג', כד).

בכל מקום בעולם אוכל האדם מפרי האדמה רק לאחר שטרח ועבד עבודה פיזית. בגן עדן זכה האדם לאכול מפירות הגן ללא כל טרחה פיזית, אלא על ידי שמירת ציווי ה' בלבד. ארץ ישראל משלבת בהווייתה את הצד הפיזי של עבודת האדם באדמה עם הצד הרוחני של שמירת מצוות ה'. במשך שש שנים זוכה האדם לאכול מפירות הארץ על ידי עבודתו הפיזית באדמה. אולם בשנה השביעית שבה הארץ שובתת לשם ה' - זוכה האדם לאכול מפירות הארץ על ידי בחירתו בקיום מצוות ה' שהארץ שלו. בשנה זו ניתנים הפירות לאדם מאת ה' "וצויתני את ברכתי לכם" (ויקרא, כ"ה, כא).

מעניין לציין, שבכל המצוות בתורה השכר על קיום המצווה ניתן רק לאחר קיום המצווה, ואילו ב"שבת הארץ" מבטיחה התורה כי ברכת ה' בתבואה תהיה כבר בשנה השישית: "וצויתני את ברכתי לכם בשנה הששית" (שם), והלוא את המצווה עצמה ניתן לקיים רק בשנה השביעית¹¹.

¹¹ גם עניין זה מקביל לסיפור אדם הראשון בגן עדן, שבו השכר של "כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל" ניתן לאדם עוד לפני שקיים ואפילו הצטווה על איסור אכילת עץ הדעת.

עניין זה מלמדנו, כי ברכת ה' בשנה השישית איננה שכר על קיום מצוות "שבת הארץ", אלא טבעה הבסיסי של ארץ הפועלת לפי אמות מידה אלוהיות. רצון ה' הוא שהארץ לא תעובד בשנה השביעית, ולכן קבע את טבעה של הארץ לתת לבני האדם בשנה השישית יבול בכמות כפולה.¹² כאשר עם ישראל חוטא ואינו מקיים את מצוות "שבת הארץ", הרי מעשיו מביעים את הרעיון כי ארץ ישראל היא ארץ ככל הארצות. הדבר גורם לעם ישראל להיענש כדרך שנענש אדם הראשון בגן עדן, ואף הארץ תתקלל בכל הקללות האמורות בויקרא (כ"ו), שתוצאתם הסופית תהיה גירוש עם ישראל מארצו ויציאתו לגלות.

"שבת הארץ" וגלות כמחזקות הקשר בין העם והארץ

נדמה, כי עיון זה מעמידנו בפני משמעות וטעם נוספים למצוות "שבת הארץ". למצווה זו ולגלות ישראל מארצו תכלית משותפת, והיא חיזוק הקשר בין עם ישראל וארצו. בכל ארץ בעולם, הקשר בין החקלאי עובד האדמה לאדמתו הנו קשר תועלתי: האדם מעבד את האדמה כדי שהאדמה תפרנס ותקיים אותו. במעשה זה האדם דואג וטורח לטובתו האישית. קשר תועלתי זה הוא קשר חיצוני וזמני בלבד, והוא מותנה בכך שהמשך הקשר הוא כדאי. במבט תועלתי ומבחינה כלכלית, "שבת הארץ" איננה כדאית לבעל השדה.¹³

שנת השמיטה, שאין האדם מעבד בה את שדהו ושפירות האדמה נאכלים בה על ידי אחרים, גורמת להעמקת הקשר המתמיד בין עם ישראל וארצו ולביסוסו, גם בשעה שקשר זה איננו כדאי לעם. "שבת הארץ" מעניקה לקשר בין העם והארץ היבט רוחני עמוק ונצחי, המבוסס על ייחודה של הארץ כארצו של ה', "כי לי הארץ", ועל ייחודו של העם כעמו של ה', "כי לי בני ישראל" (ויקרא, כ"ה, נה). כאשר עם ישראל אינו שומר את ציווי ה', והקשר שלו עם האדמה הופך לקשר חיצוני ותועלתי בלבד (כאדם הראשון, שחטא ואכל מפרי עץ הדעת מתוך נימוקים של כדאיות ותועלת אישית), נחלש הקשר הפנימי בין עם ישראל וארצו. התיקון שניתן לכך היא הגלות. הניתוק מן הארץ מפתח בעם את הקשר הרוחני הפנימי לארץ, הנובע מרצון ומשאיפה לחזור לארץ ישראל על פי הבטחת ה'. זו הסיבה לכך שבראשית ימי בית שני, כאשר בני העם כרתו אמנה וברית מחודשת "ללכת בתורת

¹² הדבר מזכיר מאוד את 'טבע' המן. ביום השישי "לקטו לחם משנה" (שמות, ט"ז, כב), כיוון שלמחרת, ביום השבת, לא היה עתיד לרדת מן, גם אם למחרת "יצאו מן העם ללקט" (שם, כז).

¹³ אמנם יש לציין שמקצת המפרשים נימקו את מצוות השמיטה בטעמים של כדאיות כלכלית, ואכמ"ל.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

האלהים אשר נתנה ביד משה" (נחמיה, י', ל), התחייבו במפורש לשמור את "שבת הארץ": "וְנָטַשׁ אֶת הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית" (שם, לב).
יהי רצון שנזכה לשמירת "שבת הארץ" כהלכתה, לחיזוק הקשר בין עם ישראל וארצו, ולכל הברכות שבספר ויקרא: מ"ונתתי גשמיכם בעתם", "ונתתי שלום בארץ", עד "ונתתי משכני בתוכם... ואולך אתכם קוממיות".

